

Mikołaj Brenk*

Ks. Edward Kozłowski (1888–1940) – działacz społeczny, dyrektor Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu

Fr. Edward Kozłowski (1888–1940) – Social Activist, Director of the Catholic Social School in Poznań

Abstract: Priest Edward Kozłowski was one of the Catholic social activists of the inter-war period in Poznań. He grew up and shaped his ideological attitudes even in the conditions of the struggle for independence, including the joining of the lands of Greater Poland to the reborn state. In 1919, he moved to Poznań, where he lived until his arrest by the Germans in 1939. He was the director of the Union of Catholic Polish Workers' Societies of the Archdiocese of Gniezno and Poznań, secretary of the Social Council at the Primate of Poland, editor of the periodicals *Robotnik* [Worker] and *Przegląd Społeczny* [Social Review] in which he published his texts on, among others, the social teaching of the Church. He was a co-inspirator and director of the Catholic Social School in Poznań, operating between 1927 and 1939, which, within a few years, acquired the status of a university and educated a group of professionally and ideologically well-prepared graduates.

Keywords: Catholic Social School in Poznań, Catholic Social Science, Poznań, Edward Kozłowski.

* Mikołaj Brenk (ORCID: 0000-0001-6576-7163) – dr, adiunkt na Wydziale Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, kontakt: mikołaj@amu.edu.pl.

Publikacja została przygotowana w związku z realizacją działania naukowego Narodowego Centrum Nauki MINIATURA 5 nr 2021/05/X/HS6/01140.

Fotografia ks. Edwarda Kozłowskiego

Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Zespół Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu, sygn. KSS 26.

Postać ks. Edwarda Kozłowskiego należy obecnie do tych mniej znanych spośród zasłużonych społeczników wielkopolskich, działających przed drugą wojną światową, choć – paradoksalnie – kapłan ten był jednym z bardziej rozpoznawalnych osobistości środowiska kościelnego w Poznaniu okresu międzywojennego – zwykle przedstawiany jako dyrektor Katolickiej Szkoły Społecznej. Do tej pory postać księdza Kozłowskiego nie doczekała się biografii lub choćby publikacji w postaci artykułu – ukazały się jedynie hasła encyklopedyczne mu poświęcone. Pewnym wytłumaczeniem marginalizacji tego kapłana w opracowaniach naukowych jest fizyczny brak jego spuścizny, która została zniszczona w pierwszych miesiącach niemieckiej okupacji

Poznania w 1939 r. Źródła archiwalne, które pozostały do dyspozycji badaczy, ograniczają się do nielicznych dokumentów i notatek przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu (teczka kapłańska, zespół Katolicka Szkoła Społeczna o charakterze szczytkowym oraz teczka kamienicy przy ul. Podgórznej 12b w Poznaniu będącej siedzibą tejże szkoły) oraz w Archiwum Państwowym w Poznaniu, także posiadającym symboliczny pod względem zawartości zespół: Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu.

Materiał źródłowy potrzebny do stworzenia niniejszego zarysu biogramu wymagał zatem sięgnięcia także do innych źródeł, zwykle dostarczających powierzchownych, faktograficznych danych: zawartych głównie w czasopiśmie katolickich notatek, sprawozdań, komunikatów, a także opisów osób i instytucji związanych na pewnym etapie działalności z ks. Kozłowskim. Źródła te, po skonfrontowaniu ich z materiałem archiwalnym, dostarczyły materiał badawczy do przygotowania niniejszego przyczynku do dalszych badań i dają pewne nadzieje i pomysły na dalsze poszukiwania informacji o tym zasłużonym, m.in. dla kształcenia pracowników społecznych, Wielkopolaninie.

Pierwsze lata działalności duszpasterskiej i społecznej

Edward Kozłowski urodził się 11 października 1888 r. w Wielowsi k. Ostrowa Wielkopolskiego. Jego ojciec Jan był nauczycielem, a matką była Bronisława z Leichertów. Przez dziewięć lat uczęszczał do gimnazjum w Ostrowie Wielkopolskim¹, zdając maturę 2 marca 1908 r.

Zaraz po maturze rozpoczął studia seminaryjne w Poznaniu i Gnieźnie². W tym samym roku do tegoż seminarium wstąpił również słuchacz, z którym ks. Kozłowski będzie wielokrotnie współpracował – Walenty Dymek (1909–1956), późniejszy biskup poznański, który już w młodych latach był zaangażowanym działaczem społecznym³. Po święceniach kapłańskich, które przyjął 11 lutego 1912 r., ks. Kozłowski trafił na pierwszą placówkę, w której pracował jako wikariusz od 1 marca 1912 do końca 1914 r. – był to kościół poklasztorny w Wągrowcu, przynależący do parafii tarnowsko-łęgowskiej, gdzie urząd proboszcza sprawował ks. Stanisław Witek⁴. Po kilku miesiącach pracy parafialnej usilnie starał się o zgodę na podjęcie studiów filozoficzno-apologetycznych. W tym celu gorliwie pisał do kurii, lecz prośba młodego wikariusza o wyjazd z diecezji na okres kilku lat studiów nie została zaaprobowana – co argumentowano potrzebą pracy w parafii. Rok później kapłan ponowił prośbę o wyjazd na studia, a dla wzmocnienia argumentów dołączył zaświadczenie lekarskie od poznańskiego medyka Michała Szulca, specjalizującego się w chorobach płuc, które wskazywało na konieczność wstrzymania się od zajęć wymagających większego natężenia głosu z racji przewlekłej choroby gardła i krtani. I tę prośbę kuria potraktowała odmownie – wskazując na konieczność odpoczynku

- 1 Był jednym z zasłużonych absolwentów szkoły, którzy po latach tworzyli Komitet Organizacyjny jubileuszu 75-lecia gimnazjum w 1921 r.; T. Eustachiewicz, *Zarys dziejów gimnazjum w Ostrowie*, Ostrów 1927, s. 74.
- 2 Seminarium było wspólne dla diecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej – po trzech latach nauki w Poznaniu klerycy kontynuowali studia w Gnieźnie.
- 3 *Elenchus Omnium Ecclesiarum et Universi Cleri Archidioecesis Posnaniensis pro Anno Domini 1909*, s. 18; L. Wilczyński, *Walenty Dymek, jako duszpasterz i społecznik w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Poznańskie Zeszyty Humanistyczne”, 16 (2011) s. 68.
- 4 *Elenchus Omnium Ecclesiarum et Universi Cleri Archidioecesis Posnaniensis pro Anno Domini 1913*, s. 47.

schorowanego wikarego (czego by studia nie ułatwiły) i zaleciła skierowanie prośby do proboszcza o dwutygodniowe zastępstwo w głoszeniu kazań⁵.

Następnie, od 1 stycznia 1915 do 30 listopada 1915 r. ks. Kozłowski pracował jako wikariusz w parafii pw. św. Jerzego i św. Jadwigi w Kłęcku, gdzie proboszczem był zasłużony w powstaniu wielkopolskim ks. Zygmunt Wawrzyniec Wierzbicki (1877–1940)⁶. Następny wikariat (1 grudnia 1915 – 31 października 1916), w parafii Imienia Panny Maryi w Inowrocławiu, spędził u boku wyjątkowego przełożonego – zaangażowanego działacza społecznego ks. Antoniego Laubitza – późniejszego biskupa pomocniczego gnieźnieńskiego. Ze względu na słaby stan zdrowia, związany z powracającymi infekcjami gardła i krtani, w październiku 1916 r. ks. Laubitz napisał do kurii prośbę o przeniesienie ks. Kozłowskiego „na łatwiejsze pole działania”⁷ – zdrowie musiało rzeczywiście być nienajlepsze, gdyż już 1 listopada został przeniesiony do Górki (późniejszej Górki Klasztornej) k. Łobzenicy, gdzie został rektorem kościoła poklasztornego. Tam obok odpoczynku i wyjazdów kuracyjnych w celu leczenia gardła⁸, poświęcił się działalności duszpasterskiej⁹ i społecznej – był m.in. delegatem z powiatu Wyrzyskiego na Polski Sejm Dzielnicowy obradujący w dniach 3–5 grudnia 1918 r. w Poznaniu¹⁰. Prawdopodobnie to zaangażowanie polityczne

- 5 Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu [dalej AAP], sygn. KA 12690: Korespondencja ks. E. Kozłowskiego z Konsystorzem Arcybiskupim, 12 lutego 1912; Korespondencja ks. E. Kozłowskiego z Konsystorzem Arcybiskupim, 4 września 1913; Zaświadczenie od lekarza Michała Szulca, 4 września 1913; Korespondencja ks. E. Kozłowskiego z Konsystorzem Arcybiskupim, 5 września 1913.
- 6 D. Śmierchalski-Wachocz, *Udział Kościoła Katolickiego w powstaniu wielkopolskim i w utrzymaniu polskości w okresie zaborów 1794–1918*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 17 (2010) s. 148.
- 7 AAP, KA 12690, Korespondencja ks. Antoniego Laubitza z Konsystorzem Arcybiskupim, 21 października 1916.
- 8 W dniach 17 czerwca–14 lipca 1918 r. przebywał na kuracji, prawdopodobnie w sanatorium w Brnie; AAP, KA 12690, Korespondencja ks. E. Kozłowskiego z Konsystorzem Arcybiskupim, 1 czerwca 1918.
- 9 W opinii o ks. E. Kozłowskim sporządzonej przez ówczesnego dziekana łobzenickiego ks. Józefa Śmigielskiego czytamy, iż „na odpustach w Górcie, Dźwiersznie, itd. odznaczał się skromnością i gorliwością. W konfesjonale zażaleń na niego od księdza proboszcza Dratwy nie odebrałem”; AAP, KA 12690, Opinia o ks. E. Kozłowskim sporządzona przez dziekana łobzenickiego ks. J. Śmigielskiego, 15 października 1917.
- 10 *Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu*, Poznań 1918, s. 110.

na rzecz odradzającej się Polski było powodem rewizji w jego mieszkaniu, przeprowadzonej przez oficerów Grenzschtzu, podczas której miał rzekomo obrazić wojskowych (próbował ich wylegitymować) – w konsekwencji został skazany przez sąd pruski w Pile na karę grzywny¹¹.

W październiku 1919 r. przeprowadził się do Poznania, w którym spędził cały okres międzywojenny. Swoją pracę społeczną rozpoczął jako współpracownik Stowarzyszenia Katolickich Robotników w dniu 15 października 1919 r. Wówczas abp Edmund Dalbor mianował go dyrektorem Związku Katolickich Towarzystw Robotników Polskich Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej (sekretarzem generalnym tej organizacji od 1916 r. był wspomniany ks. Walenty Dymek¹²). Tym samym stał się redaktorem naczelnym czasopisma tegoż związku pt. „Robotnik” i autorem zamieszczanych na jego łamach licznych tekstów ideowych. Z początkiem 1920 r. został także redaktorem „Przewodnika Społecznego”. W tym czasie również objął chwilowo urząd prefekta w Wyższej Szkole Realnej im. Bergera.

Obok pracy społecznej miał wówczas możliwość rozpoczęcia studiów na Uniwersytecie Poznańskim, które zwieńczył uzyskaniem stopnia doktora nauk ekonomiczno-politycznych w dniu 5 lipca 1926 r.¹³. Dysertacja doktorska pt. „Uwarstwienie ludności wiejskiej w Wielkopolsce w drugiej połowie XVI w.”¹⁴ była przygotowywana na seminarium prowadzonym przez prof. zw. Jana Rutkowskiego (1886–1949), ówczesnego kierownika Katedry Historii Gospodarczej na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego¹⁵. Mimo dobrze zapowiadającej się kariery akademickiej, ks. Kozłowski nie opublikował w późniejszych latach prac o charakterze *stricte* naukowym, nie zachowały się także dokumenty świadczące o przygotowywaniu publikacji o takim charakterze.

11 AAP, KA 12690, Korespondencja ks. E. Kozłowskiego z Konsystorzem Arcybiskupim, [lipiec–sierpień 1919].

12 L. Wilczyński, *Walenty Dymek, jako duszpasterz i społecznik*, s. 69–70.

13 *Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1925/26 w czasie Rektoratu Prof. Dr. Ludwika Sitowskiego*, Poznań 1926, s. 83.

14 Praca została wydana przez Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk w 1928 r.

15 *Zakład Historii Gospodarczej Uniwersytetu Poznańskiego*, „Roczniki Socjologii Wsi”, 3 (1938) s. 227–230.

Wśród innych aktywności, które podejmował w Poznaniu ks. Kozłowski, należałoby choćby wymienić następujące funkcje: z polecenia prymasa Augusta Hlonda kurator Stowarzyszenia Ochroniarek i Pielęgniarek im. Marii Wilczyńskiej (od 7 stycznia 1935 r.¹⁶); prezes Rady Nadzorczej Spółdzielni Spożywców „Zgoda”¹⁷ w Poznaniu (do 1938 r.)¹⁸; członek Rady Nadzorczej Drukarni i Księgarni Św. Wojciecha (1932–1939); prezes Kuratorium Katolickiego Instytutu Wychowania; członek Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk¹⁹.

Współinspirowator i dyrektor Katolickiej Szkoły Społecznej

Poznańska aktywność społeczna i zawodowa ks. Kozłowskiego od początku lat dwudziestych zaczęła coraz bardziej koncentrować się na przygotowaniach formalno-ideowych pierwszej w Polsce szkoły o proweniencji katolickiej, kształcącej działaczy społecznych i osoby pracujące w instytucjach opiekuńczo-wychowawczych. Analizowane źródła nie dają odpowiedzi na pytanie: kiedy ks. Kozłowski dowiedział się o tym, iż to on będzie w przyszłości kierował inicjowaną szkołą, ale kolejne aktywności z jego życia mogą skłaniać do przypuszczeń, iż około 1921 r. rozmawiał w tej sprawie z osobą decyzyjną, czyli z samym kardynałem Dalborem. Wskazuje na to wspomniany doktorat – o którego zwieńczeniu informował w depeszy kurię, iż „ukończył studia ekonomiczno-społeczne stosownie do życzeń ks. kard. prymasa Dalbora”²⁰. Jednocześnie – w wydanym

16 AAP, KA 15927, Korespondencja kierowniczkii Stowarzyszenia Ochroniarek-Pielęgniarek z Kurią Arcybiskupią, 2 stycznia 1935.

17 Spółdzielnia „Zgoda” była prężnie działającą instytucją o silnych podstawach ekonomicznych, prowadziła 50 sklepów (rok gospodarczy 1935/1936) na terenie całej Wielkopolski; J. Żerkowski, *Najstarsze spółdzielnie spożywców w Polsce*, Warszawa 1964, s. 171–172.

18 Działalność ks. Kozłowskiego w spółdzielni „Zgoda” z formalnego punktu widzenia nie była zgodna z zarządzeniem kurii, mówiącym o zakazie udziału księży we wszelkich przedsiębiorstwach handlowych. Mimo podejmowanych od 1935 r. starań zarówno samego zainteresowanego, jak i władz spółdzielni, ostatecznie ks. Kozłowski musiał w 1938 r. zrezygnować z pełnionej funkcji; AAP, KA 12690, Korespondencja ks. E. Kozłowskiego z Konsystorzem Arcybiskupim, 30 grudnia 1935 i 17 stycznia 1936.

19 J. Jachowski, *Kozłowski Edward*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 15, Wrocław 1970, s. 6.

20 AAP, KA 12690, Korespondencja ks. E. Kozłowskiego z Konsystorzem Arcybiskupim, 29 września 1926.

w listopadzie 1922 r. *Przewodniku Społecznym* ks. Kozłowski nakreślił, jako pierwszy, bardzo wyraźną potrzebę powołania szkoły społecznej kształcącej w duchu katolickim²¹. Warto w tym miejscu przytoczyć główne idee, jakie przyświecały przyszłemu dyrektorowi Katolickiej Szkoły Społecznej w fazie wstępnych przygotowań do jej uruchomienia:

W ogóle trzeba nam też więcej niż dotychczas kłaść uwagę na wykształcenie i wychowanie sobie ludzi o głębszych wiadomościach, szerszych pojęciach i większym wyrobieniu organizacyjnym. Jednym słowem winniśmy celowo tworzyć sobie tzw. elitę [...]. Lecz chcąc osiągnąć trwalsze i znamiennejsze rezultaty, nie możemy się obyć bez osobnej szkoły społecznej. Szkoła taka miałaby bardzo rozległy zakres działalności. Będąc czynna przez cały rok, urządzałyby kursy, dostosowane w planie swym do potrzeb poszczególnych organizacji [...]. Urządzenie takiej szkoły, jaką już posiadają katolickie społeczeństwa na Zachodzie, nie może być bez szkody dla sprawy odkładane na dalsze czasy²².

Można sądzić, iż w celu potwierdzenia i zrealizowania powyższych zapowiedzi ks. Kozłowskiego, kilka miesięcy później, tj. 8 lutego 1923 r., kardynał Dalbor utworzył tzw. fundusz społeczny, czyli zobowiązanie proboszczów obu archidiecezji (gnieźnieńskiej i poznańskiej) do płacenia daniny na rzecz przyszłej szkoły społecznej: rocznej składki w wysokości jednego grosza od każdego parafianina²³.

Na mocy dekretu prymasowskiego, już w 1924 r. ks. Kozłowski zamieszkał w budynku przeznaczonym dla przygotowywanej szkoły, przy ul. Podgórznej 12b w Poznaniu, w charakterze administratora. Jego zadaniem było przygotowanie pomieszczeń do działalności szkolnej poprzez przeprowadzenie remontu i doposażenie. Przy okazji przyszło mu brać udział w regulowaniu spraw

21 E. Kozłowski, *Obecny stan katolickiej akcji społecznej w Polsce*, „Przewodnik Społeczny”, 4 (1922–1923) s. 39.

22 Tamże, s. 38–39.

23 Kryzys finansowych tego okresu spowodował trudności w gromadzeniu środków na rzecz przyszłej szkoły społecznej. Szerzej ten wątek opisuje M. Banaszak, *Narodziny Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu*, „Chrześcijanin w Świecie”, 30 (1974) nr 4, s. 88–91.

własnościowych – odkupieniu udziałów w nieruchomości od współwłaściciela zamieszkałego w Berlinie oraz względnie spokojnym eksmitowaniu awanturujących się i niepłacących czynszu lokatorów czynszowych (obie sprawy udało się z czasem pomyślnie rozwiązać)²⁴.

Należy tu podkreślić, iż ks. Kozłowski był w omawianym okresie przede wszystkim koordynatorem organizacyjnym i merytorycznym powstającej Katolickiej Szkoły Społecznej. Proces budowania zarówno prestiżu, jak i bazy materialnej tej instytucji był możliwy dzięki pracy zespołowej – ogromnemu zaangażowaniu poznańskich społeczników katolickich. Wśród nich, obok kardynała Edmunda Dalbora, należy przywołać księży tworzących Komitet Organizacyjny Katolickiej Szkoły Społecznej, będących liderami wielkopolskich organizacji społecznych: Czesława Michałowicza ze Związku Katolickich Towarzystw Robotników Polskich, Tadeusza Zamysłowskiego ze związku kapłanów „Unitas”, Franciszka Foreckiego ze Związku Kobiet pracujących, kolegę z lat seminaryjnych – Walentego Dymka ze związku Towarzystw Dobroczynności „Caritas”, Ludwika Janosza ze Związku Młodzieży Polskiej, Waleriana Adamskiego – dyrektor Zjednoczenia Młodzieży Polskiej, Józefa Szulca ze Związku Młodych Polek i Józefa Prądzyńskiego z Ligi Katolickiej²⁵.

Wydawało się, iż szkoła niebawem, tj. już jesienią 1925 r., rozpocznie nabór słuchaczy. Jednakże wpieryw pojawiły się trudności finansowe, a następnie problem wakatu na stolicy biskupiej. Otwarcia placówki nie doczekał zmarły 13 lutego 1926 r. kard. Dalbor, natomiast jego następca abp August Hlond objął rządy biskupie 2 października 1926 r. – zbyt późno, by z udziałem prymasa można było dokonać oficjalnego otwarcia placówki i rozpocząć rok akademicki. Trzeba nadmienić, iż nowy prymas także był entuzjastą powołania szkoły społecznej – to z jego polecenia ks. Kozłowski odbył czteromiesięczną podróż po Europie (Belgia, Holandia, Francja, Niemcy, Włochy, Austria, Czechosłowacja), podczas której miał jeszcze przed uruchomieniem placówki przy-

24 AAP, KA 15927, Korespondencja ks. Stanisława Adamskiego z Kurią Arcybiskupią, 3 października 1928; Korespondencja ks. E. Kozłowskiego z Kurią Arcybiskupią, 19 sierpnia 1931.

25 M. Banaszak, *Narodziny Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu*, s. 89.

rzeć się funkcjonowaniu podobnych szkół i zapoznać się z recepcją katolicyzmu społecznego w środowiskach kościelnych tych krajów²⁶.

Opóźnienie nie przeszkodziło jednak w rozpoczęciu działalności dydaktycznej szkoły społecznej już we wrześniu 1926 r., tj. jeszcze przed jej oficjalną inauguracją w gotowych przecież pomieszczeniach. Ksiądz Kozłowski, w imieniu Komitetu Organizacyjnego Szkoły Społecznej w Poznaniu, od wiosny 1926 r. czynił intensywne przygotowania do uruchomienia pierwszego kursu dla wychowawców zakładów zamkniętych we wrześniu (być może licząc na rychłe powołanie nowego prymasa i otwarcie szkoły), polegające m.in. na zgromadzeniu kadry dydaktycznej w celu przeprowadzenia wykładów oraz umówieniu wizyt studyjnych w szkołach specjalnych i zakładach opiekuńczych²⁷. Jedną z osób, z którą ks. Kozłowski rozpoczął na tym, jeszcze wstępnym, etapie działalności szkoły długoletnią współpracę w zakresie kursów dla wychowawców była Wanda Szumanówna²⁸, od 1933 r. kierowniczka kursów przygotowujących do opieki nad dzieckiem²⁹.

Dyrektor Katolickiej Szkoły Społecznej

Wyczekiwane erygowanie Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu miało miejsce w dniu 13 czerwca 1927 r., kiedy to arcybiskup gnieźnieński i oonnański kardynał August Hlond, Prymas Polski podpisał rozporządzenie³⁰ nadające szkole statut i ustanawiające jej władze (kuratorium i dyrekcję). Delegatem arcybiskupim do kuratorium został mianowany ks. szambelan Józef Kłos, z kolei członkami kuratorium – wspomniani księżą tworzący Komitet Organizacyjny

26 AAP, KA 15927, Korespondencja ks. E. Kozłowskiego z Kurią Arcybiskupią, 12 kwietnia 1927.

27 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Zespół: Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu [dalej APP, KSS], sygn. 1, k. 2–14.

28 APP, KSS, sygn. 1, Komunikat dla słuchaczy, [październik 1926], k. 24.

29 A. Wałęga, *Życie i działalność Wandy Szuman (1890–1994)*, Toruń 2005, s. 73; E. Leśniewska, *Życie Wandy Szuman*, w: *Wanda Szuman – pedagog i andragog specjalny. Szkice do portretu*, red. B. Borowska-Beszta, Radom 2009, s. 22–23.

30 *Rozporządzenie dotyczące utworzenia Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu*, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”, 6 (1927) s. 31–32.

Katolickiej Szkoły Społecznej. Pierwszym, i jak się okazało, jedynym dyrektorem w historii szkoły został ks. dr Edward Kozłowski.

Pomijając dalsze dzieje poznańskiej Katolickiej Szkoły Społecznej, której funkcjonowaniu poświęcono kilka publikacji³¹, warto w tym miejscu opisać wysiłki wkładane w zapewnienie należytego poziomu dydaktycznego i podniesienie prestiżu placówki, jakie podejmował jej dyrektor – ks. Kozłowski.

Zamysł funkcjonowania Katolickiej Szkoły Społecznej w kolejnych latach pod względem organizacyjnym był niewątpliwie dziełem przede wszystkim ks. Kozłowskiego – przeanalizowane źródła jednoznacznie na to wskazują. Oczywiście nie było to przedsięwzięcie zrodzone w próżni – pierwszy program studium powstawał w ramach pracy zespołu wybranego przez władze kościelne: ks. Kozłowskiego oraz księży Walentego Dymka, Ludwika Jarosza i Józefa Schulza³². Przy pracach koncepcyjnych inspirowano się katolickimi szkołami o podobnym profilu działalności – ale zadanie to było utrudnione, gdyż w Polsce podobnych szkół dotąd nie było. Stąd dyrektor korzystał z wieloletnich doświadczeń wypracowanych za granicą (które osobiście poznał) – o czym, dla potwierdzenia rangi szkoły, nie zapominał przypominać przy wystąpieniach publicznych. Jedna ze słuchaczek z pierwszych lat funkcjonowania placówki

31 M. Banaszak, *Narodziny Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu*, s. 82–93; R. Bender, *Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, ł. 1088; M. Brenk, *Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu (1927–1939)*, „Praca Socjalna”, 37 (2019) nr 3, s. 137–153, DOI: 10.5604/01.3001.0013.5705; M. Piaszyk, *Rola Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu w zawodowym kształceniu zakonnic*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 7 (1979) s. 85–104.

32 Ks. Walenty Dymek (1888–1956) przed przyjęciem w 1929 r. godności biskupiej był działaczem społecznym, pełnił m.in. funkcję sekretarza generalnego Caritas, w Katolickiej Szkole Społecznej w Poznaniu [dalej KSS] był członkiem Kuratorium. Z kolei ks. Ludwik Jarosz (1888–1935) był m.in. sekretarzem generalnym Związku Katolickich Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej oraz organizatorem w Poznaniu Archidiecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej w Poznaniu, w KSS był prezesem Kuratorium. Natomiast ks. Józef Walenty Schulz (1884–1940) był sekretarzem generalnym Katolickiego Związku Kobiet, redaktorem wydawanego w Poznaniu dwutygodnika poświęconego sprawom kobiet pracujących „Gazeta dla Kobiet”. Za: M. Banaszak, *Dymek Walenty*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, red. E. Grzebień, Warszawa 1983, s. 338; M. Banaszak, *Jarosz Ludwik*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, s. 584; M. Banaszak, *Schulz Józef Walenty Tadeusz*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. E. Grzebień, Warszawa 1983, t. 7, s. 91–92.

pisła we wspomnieniach, iż dyrektor nie ukrywał wzorowania poznańskiej placówki na Belgijskiej Szkole Społecznej³³, przy czym mówił też o potrzebie dostosowania jej zadań i programu do warunków polskich³⁴. Sam ks. Kozłowski również wskazywał na walory programu swojej szkoły:

Specjalny nacisk kładzie na duchowe urabianie słuchaczy, by wychować dla pracy społecznej w przeróżnych jej dziedzinach nie tylko teoretycznie wykształcone i technicznie biegłe siły, ale także ludzi o głębokiej kulturze religijnej i moralnej. Temu celowi służą tygodniowe egzorty, rekolekcje i specjalne wykłady o posłannictwie pracownika społecznego. Z dwóch lat zaś studiów jest 6 miesięcy za wzorem belgijskim przeznaczonych na praktyczne szkolenie³⁵.

Widoczną konsekwencją międzynarodowego horyzontu³⁶, jaki wyznaczył szkole jej dyrektor, było jego uczestnictwo w spotkaniach organizowanych przez ówczesnych europejskich entuzjastów myśli społecznej Kościoła. Wybiórczość zachowanych materiałów nie dostarcza nam pełnego obrazu tego aspektu działalności, natomiast można przypuszczać, iż był on bogaty – na przykład podczas wakacji 1932 r. (między 7 lipca a 15 sierpnia) ks. Kozłowski

33 Chodzi prawdopodobnie o utworzoną 23 lutego 1920 r. *École catholique de service social* w Brukseli.

34 AAP, KSS, sygn. 25, Relacja absolwentki Marii Dmochowskiej, rocznik 1928/1930, [1974].

35 *Sprawozdanie Katolickiej Szkoły Społecznej za rok 1928*, „Przewodnik Społeczny”, 9 (1928) s. 6.

36 Na marginesie warto dodać, iż ks. Kozłowski lubił podróżować zarówno po Polsce (najczęstszym celem urlopowym było Zakopane), jak i wyjeżdżać poza Polskę, co potwierdzają zachowane archiwalia (zwłaszczateczka akt personalnych kapłana znajdująca się w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego), a także depeche zamieszczone w czasopiśmie kościelnych. Z tych dokumentów wynika m.in., że wiosną 1929 r. ks. Kozłowski został przyjęty w Watykanie przez papieża Piusa XI na prywatnej audiencji (jako dyrektor KSS) wraz z dyrektorem Zjednoczenia Młodzieży Polskiej ks. Leopoldem Biłko. Na początku 1933 r. pojechał jako delegat prymasa do Mours-Nointel we Francji na zjazd duchowieństwa polskiego. W 1934 r. prawdopodobnie spędził urlop w Jugosławii, a 1934 r. na pielgrzymce do Lisieux i Lourdes; *Z Życia katolickiego po całym świecie*, „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie”, 25 kwietnia 1929, r. 3, nr 8, s. 125; *Zjazd duchowieństwa polskiego we Francji*, „Zjednoczenie Katolickie” (Białystok), 5 marca 1933, s. 4.

zdołał udać się do Niemiec na międzynarodowy zjazd dyrektorów katolickich szkół społecznych w Heidelbergu, pojechać na międzynarodowy kongres służby społecznej we Frankfurcie nad Menem, oraz do Francji na tydzień społeczny w Lille³⁷. W zachowanych dokumentach znajdziemy także potwierdzenie zarówno współpracy ze środowiskiem szkół belgijskich, jak i osobistej wizyty ks. Kozłowskiego w Belgii – był m.in. prelegentem podczas V Międzynarodowej Konferencji Katolickiej Służby Społecznej w Brukseli w dniach 28–31 lipca 1935 roku³⁸.

Potwierdzeniem zdobycia prestiżu przez szkołę kierowaną przez ks. Kozłowskiego było z pewnością podwyższenie jej rangi i rozpoczęcie działalności Wyższego Katolickiego Studium Społecznego (1935), które w czerwcu 1937 r. uzyskało prawa państwowe szkół wyższych³⁹ i tym samym możliwość wydania dyplomu uprawniającego słuchaczy do legitymowania się wykształceniem wyższym – zarówno kolejnym rocznikom studentów, jak i absolwentom, mogącym złożyć egzamin uzupełniający⁴⁰.

Wykładowca i wychowawca

Ks. Kozłowski posiadał autorytet i dobre relacje ze słuchaczami, z którymi miał kontakt m.in. podczas prowadzonych wykładów. W ramach wiodącego kierunku szkoły, tj. dwuletniego kursu pracy społecznej dyrektor wykładał przedmioty: „katolicka nauka społeczna” – trzy godziny tygodniowo w pierwszym trymestrze I roku oraz „lektura encyklik społecznych” – godzina w tygodniu przez cały pierwszy rok⁴¹. Nie zachowały się co prawda notatki, czy konspekty tych wykładów, natomiast tematyka w nich poruszana była treścią artykułów zamieszczanych regularnie w ukazujących się w Poznaniu czasopismach kato-

37 AAP, KA 15927, Korespondencja ks. E. Kozłowskiego z Kurią Arcybiskupią, 6 lipca 1932.

38 APP, KSS, sygn. 20, v *Conférence Internationale Catholique de Service Sociale*, k. 173–175.

39 Szkoła miała status szkoły wyższej nieakademickiej, tj. nie miała prawa nadawania akademickich stopni naukowych, *Ustawa z dnia 22 lutego 1937 r. o prywatnych szkołach wyższych*. Dz.U. 1937 nr 13, poz. 89.

40 AAP, KSS, sygn. 26, Relacja absolwenta Seweryna Walkowiaka [1974].

41 *Prospekt dwuletniego kursu pracy społecznej Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu, rok 1929/30*, s. 7.

lickich, dzięki czemu możemy zapoznać się z poglądami i sposobem formułowania wypowiedzi ks. Kozłowskiego⁴².

Po latach jedna ze słuchaczek wspominała ks. Kozłowskiego jako:

wykładowcę na wskroś ideowego, wierzącego w wartości, jakie zawiera katolicka nauka społeczna, entuzjastę encyklik społecznych *Rerum novarum* i *Quadragesimo Anno*, który to entuzjazm udzielał się i nam słuchaczom, przekonanego o doniosłości roli wykwalifikowanego, odpowiednio przygotowanego pracownika społecznego, całą duszę i całe serce wkładał w tę wiedzę którą wraz ze swoim umiłowaniem jej słuchaczom przekazywał [...]. W mojej pamięci zachowała się jego postać jako wykładowcy, stojącego przy katedrze, przejętego tematem, o którym mówił, zapatrzonego jakby w wizję tych reform, które były jego marzeniem i w urzeczywistnienie których całą swą istotą wierzy⁴³.

Słuchacze Katolickiej Szkoły Społecznej z założenia mieli przyjmować wzorcową postawę ideową oraz zachowywać się obyczajnie. We współredagowanym przez ks. Kozłowskiego statucie szkoły czytamy m.in., że „Słuchaczom nie wolno bez zezwolenia Dyrekcji należeć do organizacji poza uczelnią; wyjątek stanowią tylko stowarzyszenia religijne i organizacje Akcji Katolickiej”⁴⁴.

O trosce ks. Kozłowskiego o dobre świadectwo, jakie szkole wystawiają swoim zachowaniem studenci, świadczy jego osobiste koordynowanie praktyk słuchaczy Wyższego Katolickiego Studium Społecznego. Zachowana korespondencja ukazuje regularny kontakt listowny z każdym ze słuchaczy odbywającym

42 M.in.: E. Kozłowski, *Znaczenie encykliki „Rerum Novarum” dla stanu robotniczego*, „Przewodnik Społeczny”, 2 (1920–1921) s. 305–312; tenże, *Katolicki program społeczny na tle encykliki „Rerum Novarum” i „Quadragesimo Anno”*, „Biuletyn Związku Kapłanów Unitas w Poznaniu”, 2 (1936) s. 101–103; tenże, *Na marginesie encykliki „Divini Redemptoris”*, „Przewodnik Społeczny”, 18 (1937) s. 113–119; tenże, *Zadania akcji Katolickiej w świetle najnowszych encyklik papieskich*, „Przewodnik Społeczny”, 18 (1937) s. 185–193; tenże, *Płace rodzinne w katolickiej nauce społecznej i praktyce*, „Przewodnik Społeczny”, 19 (1938) s. 209–223.

43 AAP, KSS, sygn. 25, Relacja absolwentki Mari Dmochowskiej, rocznik 1928/30, [1974].

44 *Statut Wyższego Katolickiego Studium Społecznego w Poznaniu*, Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej z 5 lipca 1937, Art. 24.

praktykę. Należy nadmienić, iż wypracowany przez ks. Kozłowskiego pomysł na praktyki inspirowany był doświadczeniem szkół w Belgii. Zakładał on wydelegowanie studentów na sześć miesięcy do instytucji i placówek z sektora opieki społecznej⁴⁵, nierzadko bardzo wymagających, pracujących z osobami z marginesu społecznego, sierotami, niepełnosprawnymi itp. Czas tam spędzony był maksymalnie wykorzystany: słuchacze mieli za zadanie prowadzić dzienniki praktyk, przygotować referat do publicznego wygłoszenia na seminarium, zbierać materiały do pracy dyplomowej oraz – raz w miesiącu – wysyłać do dyrekcji szkoły sprawozdanie opisowe z postępów wykonywanych prac. Z pewnością skuteczność takiej praktyki wynikała z indywidualnego podejścia do każdego studenta, a o wysokich kompetencjach ks. Kozłowskiego z zakresu motywacji świadczą jego starannie redagowane listy do każdej ze studentek przebywających na praktykach – Stanisława Danielówna, która czuła się szykanowana przez kierownictwo placówki, mogła przeczytać w liście od dyrektora:

Mam jednak nadzieję, że te kilka dni Pani jeszcze wytrzyma, jak to Pani ku mojemu uznaniu zdecydowała się uczynić. Proszę wierzyć, że zupełnie dobrze rozumiem Pani niedolę. Proszę się z instytucją rozstać w zgodzie, podziękować za praktykę i powstrzymać się od reagowania. Gdyby naprawdę stała się Pani jaka krzywda, to się za Panią ujmiemy. Pozostaje przecież Pani pod naszą opieką⁴⁶.

Popularyzator Katolickiej Nauki Społecznej

Ważnym elementem biografii ks. Edwarda Kozłowskiego jest jego zaangażowanie w rozwój Katolickiej Nauki Społecznej, choć – jak pisał w tym kontekście Czesław Strzeszewski: „Zbyt pochłonięty pracą organizacyjną, nie zdobył się, niestety, na żadną większą publikację naukową”⁴⁷. W zaprzyjaźnionym z wła-

45 *Prospekt dwuletniego kursu pracy społecznej Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu, rok 1929/30*, s. 4.

46 APP, KSS, sygn. 15, Korespondencja ks. E. Kozłowskiego ze Stanisławą Danielówną, 21 grudnia 1934, k. 25.

47 Cz. Strzeszewski, *Rozwój chrześcijańskiej myśli społecznej w niepodległej Polsce, w: Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939*, red. Cz. Strzeszewski, R. Bender, K. Turowski, Warszawa 1981, s. 264.

dziami szkoły „Kurierze Poznańskim” jeden z autorów pisał wówczas: „Najważniejszym ośrodkiem promieniowania zasad i metod katolickiej działalności społecznej jest dziś bez wątpienia Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu z ks. dr. Kozłowskim jako dyrektorem na czele. Na drugim miejscu stawiam Katolicki Uniwersytet w Lublinie”⁴⁸. Z kolei po latach ks. Marian Banaszak podkreślał, że „Z ówczesnego kleru wielkopolskiego był niewątpliwie najlepszym znawcą społecznej nauki Kościoła [...] Zaliczony także do ogólnopolskiej grupy specjalistów od katolickiej nauki społecznej”⁴⁹.

Swoje poglądy ks. Kozłowski zamieszczał regularnie w czasopismach, zwłaszcza – co rozumiałe – w tych, które redagował. Pierwsze jego teksty (łącznie ponad trzydzieści), poświęcone takim zagadnieniom jak walka klasowa, demokracja i jej karykatury, wizje niepodległej Polski, pojawiły się w latach 1918–1919 w periodyku „Robotnik” (później pisał tam sporadycznie). Z kolei od 1919 r. do wybuchu wojny ponad sto artykułów, w tym wygłaszanych publicznie referatów, zamieścił w „Przewodniku Społecznym”, który z założenia był czasopiśmie popularyzatorskim, a nie naukowym – miał zapoznawać członków stowarzyszeń katolickich ze społeczną nauką Kościoła⁵⁰. Zamieszczane tam teksty były zatem zarówno materiałami instruktażowymi, jak i ideowo-programowymi, co było szczególnie istotne w mającym wówczas miejsce organizowaniu i propagowaniu Akcji Katolickiej⁵¹. Nie obniżało to w niczym rangi czasopisma – Czesław Strzeszewski podkreślał, iż „Dzięki osobie ks. Redaktora E. Kozłowskiego (ówczesnego dyrektora Katolickiej Szkoły Społecznej) miesięcznik ten [„Przewodnik Społeczny” – M.B.] wykazuje solidne przygotowanie doktrynalne, a nawet pewne skłonności naukowe”⁵².

Potwierdzeniem uznania dla zaangażowania ks. Kozłowskiego w rozwój katolickiej nauki społecznej było również powołanie go przez kard. Hlonda do Rady

48 M. R., *Doniosłość pracy społecznej duchowieństwa*, „Kurier Poznański”, 15 listopada 1936, s. 11.

49 M. Banaszak, *Kozłowski Edward*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, red. E. Grzebień, Warszawa 1983, s. 190.

50 K. Turowski, *Katolicka myśl społeczna w polskich czasopismach katolickich w latach 1918–1939*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 4 (1975) s. 149.

51 M. Banaszak, *Kozłowski Edward*, s. 190.

52 Cz. Strzeszewski, *Katolickie czasopiśmiennictwo społeczne w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 6 (1978) s. 31.

Spółecznej przy Prymasie Polski⁵³, utworzonej za zgodą i błogosławieństwem papieża Piusa XI. Do jej zadań należało upowszechnianie społecznej myśli Kościoła, co czyniono m.in. poprzez odczyty, odezwy oraz dystrybuowanie encykliki Piusa XI *Quadragesimo anno* (O odnowie ustroju społecznego i dostosowaniu go do normy prawa Ewangelii⁵⁴) w opracowaniu ks. Jana Piwowarczyka⁵⁵. Programowym dokumentem Rady była opublikowana w 1934 r. *Odezwa*⁵⁶, zawierająca uzasadnienie konieczności wypowiedzania się Kościoła w sprawach społecznych i gospodarczych, w 1935 r. ukazały się *Wytyczne w sprawie organizacji zawodowej społeczeństwa*, w 1937 r. opublikowano *Deklarację w sprawie stanu gospodarczo-społecznego polskiej wsi*, a w 1938 r. *Deklarację o uwłaszczeniu pracy*⁵⁷. Jako, że działalność Rady stanowi materiał na osobne opracowanie, to tytułem podsumowania można wskazać, iż dla ks. Kozłowskiego udział w niej był nobilitacją, pewnego rodzaju zwieńczeniem przedwcześnie zakończonej drogi zawodowej i społecznikowskiej. Stąd należy zgodzić się z opinią Andrzeja Siwca, iż był on wówczas w Polsce jednym z czołowych znawców katolickiej nauki społecznej – obok takich intelektualistów jak księża: Jan Piwowarczyk, Antoni Szymański, Aleksander Wóycicki i Stefan Wyszyński⁵⁸.

53 W składzie Rady Społecznej w ciągu pięciu lat jej istnienia (1934–1939) zasiadało łącznie czternaście osób: ks. prof. Antoni Szymański – prezes, rektor KUL; prof. Leopold Caro – wiceprezes, wykładowca ekonomii w Politechnice Lwowskiej; ks. dr Kozłowski – sekretarz, prof. Ludwik Górski, biskup; Teodor Kubina, ks. prof. Aleksander Wóycicki; ks. prof. Andrzej Mytkowicz; ks. dr Jan Piwowarczyk; oraz osoby kierujące Akcją Katolicką: dyrektor Naczelnego Instytutu Akcji Katolickiej – ks. Stanisław Sross, a po jego ustąpieniu – ks. Franciszek Marlewski (od 1938 r.), dyrektor Warszawskiego Instytutu Akcji Katolickiej – ks. Władysław Lewandowicz. W 1935 r. do składu Rady dołączył prof. Czesław Strzeszewski, a w 1938 – ks. dr Stefan Wyszyński; za: A. Siwiec, *Agrarna myśl społeczna w pracach Rady Społecznej przy Prymasie Polski*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 16–17 (1988–1989) nr 1, s. 132.

54 AAP, KSS, sygn. 29, Dokumentacja dotycząca dystrybucji wydawnictw katolickich.

55 Pius XI, *Encyklika Quadragesimo Anno*, tłum. J. Piwowarczyk, Kraków 1931.

56 *Odezwa Rady Społecznej przy Prymasie Polski*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 16 (1934) nr 8, s. 281.

57 J. M. Olbert, *Prymas o społecznym obliczu*, „Nasz Głos. Miesięcznik Katolickiego Stowarzyszenia Civitas Christiana”, 5 (2013) s. 8; M. Banaszak, *Historia Kościoła Katolickiego*, t. 4, Warszawa 1992, s. 149.

58 A. Siwiec, *Agrarna myśl społeczna w pracach Rady Społecznej przy Prymasie Polski*, s. 132.

Kres działalności

Po wybuchu drugiej wojny światowej na terenie Poznania – leżącego na terenach włączonych do Rzeszy, uznanych za ziemie rdzennie niemieckie – inteligencja, w tym duchowni, zostali poddani zaplanowanym przez okupanta daleko idącym represjom, a wszelka działalność społeczna zamarła⁵⁹. Księża byli aresztowani, osadzani w więzieniach, ginęli w masowych egzekucjach. Stanisław Nawrocki wskazuje, iż „Do wrogów III Rzeszy od początku okupacji zaliczano polskich działaczy politycznych, członków organizacji społecznych o charakterze antyniemieckim [...], wybitnych działaczy społeczno-kulturalnych, a za szczególnie niebezpiecznych uważano nauczycieli”⁶⁰.

Ks. Kozłowski został aresztowany 9 listopada 1939 r. i osadzony w więzieniu przy ul. Młyńskiej. Po pobycie w obozie internowania w Kazimierzu Biskupim, 22 maja 1940 r. przewieziono go do Fortu VII, a dwa dni później do KL Dachau. Po kwarantannie został przetransportowany do KL Gusen, gdzie wykonywał katorżniczą pracę w kamieniołomach. Wykończony znęcaniem i pobiciem zachorował na biegunkę. Zmarł 18 listopada 1940 r. w wieku 52 lat⁶¹.

Jeden ze współwięźniów, ks. Edmund Nowicki (1900–1971), późniejszy biskup, tak po latach relacjonował pobyt w obozie i przypadkowe spotkanie z ks. Edwardem Kozłowskim w KL Gusen:

Próby załamania duchowego stosowano poza tym specjalnie w stosunku do duchowieństwa polskiego. Najpierw użyto chwytu z reguły praktykowanego przez każdego bodaj wroga. Podobne jak w poznańskim więzie-

59 Wojska niemieckie wkroczyły do Poznania 10 września 1939 r. Już od 14 września rozpoczęto akcję konfiskowania akt i zamykania lokali należących do związków, stowarzyszeń i instytucji katolickich. Szerzej na ten temat: K. Śmigiel, *Losy Kościoła katolickiego w okupowanym Poznaniu*, „Kronika Miasta Poznania”, 77 (2009) nr 3, s. 63–78.

60 S. Nawrocki, *Losy inteligencji poznańskiej podczas okupacji*, „Kronika Miasta Poznania”, 66 (1998) nr 2, s. 120.

61 J. Wąsowicz, *Ofiary niemieckich obozów koncentracyjnych spośród duchowieństwa więziona w obozie internowania w Kazimierzu Biskupim*, „Polonia Maior Orientalis”, 5 (2018) s. 124;

K. Bedyński, *Martyrologia kapelanów więziennych II Rzeczypospolitej na ziemiach wcielonych do Rzeszy w latach 1939–1945*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 71 (2011) s. 128–129.

niu, tak i tu próbowano nas buntować przeciwko hierarchii. Usiłowano nas skłócić wzajemnie, rozbić jedność.

Z głodu wielu jadło, cokolwiek się nadarzyło. Poszukiwane były korzenie mleczu i szczaw, które ukradkiem wrywano z przydrożnych rowów w czasie eskortowania na pracę do kamieniołomów. Obok mnie maszerował mecenas K. z Poznania. Rwał on całymi garściami zieleninę bez wyboru i jadł. Prośby, by tego zaniechał, nie skutkowały. W kilku dniach zmogła go biegunka.

Pewnego dnia zdarzyła mi się nieogłędność, jakiej bardzo żałowałem. Drogą obozową mijał mnie pewien współwięzień, jak mi się wydawało, nieznajomy. Skłoniłem mu głowę i szedłem dalej. Zatrzymał mnie i zapytał, dlaczego mijam go jak nieznajomego, czy mam do niego żal. Odpowiedziałem, że nie mogę go sobie niestety przypomnieć. Wtedy on rozpłakał się, mówiąc: *Teraz się dowiedziałem, jak muszę wyglądać, skoro Ty mnie nie poznajesz*. Był to ks. dr Edward Kozłowski, dyrektor kat. szkoły społecznej, mój bliski przyjaciel. Głód go tak wycieńczył, że go nie poznałem. Bolałem, że niechcący ujawniłem mu jego stan. Po trzech dniach – niszczoney biegunką – spokojny i ufny skonał⁶².

Zakończenie

Niewątpliwie ks. Kozłowski był postacią doniosłą w środowisku Wielkopolskich społeczników okresu międzywojennego. Przyszło mu dorastać i kształtować swoje postawy ideowe jeszcze w warunkach walk o niepodległość, w tym o przyłączenie ziem Wielkopolski do odrodzonego państwa polskiego. Na kolejnych etapach życia miał możliwość osobistego poznania i współpracowania z wieloma aktywnymi działaczami społecznymi, co miało przełożenie na jego aktywność i postawę w tym zakresie.

Dziełem, które niewątpliwie było powodem jego życiowej satysfakcji, była Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu. Instytucja oddana pod jego pieczę przez środowisko wielkopolskich katolickich działaczy społecznych, zaledwie po kilku latach funkcjonowania posiadała uprawnienia szkoły wyższej, znaczące doświadczenia we współpracy międzynarodowej i grono solidnie przygotowanych zawodowo i ideowo absolwentów.

62 E. Nowicki, *Wspomnienia z obozu*, „Gość Niedzielny”, 33 (1964) nr 30, 26 lipca, s. 176.

Nawet krótkie podsumowanie dorobku ks. dra Kozłowskiego sprawia pewne trudności, z racji wybiórczego charakteru materiału poddanego analizie, który co prawda daje możliwość odtworzenia w zarysie przebiegu kolejnych etapów życia, ale niewielka ilość źródeł o charakterze narracyjnym, powstałych „blisko” opisywanych zdarzeń (np. pamiętników, kronik itp.), powoduje wrażenie pewnej jałowości, braku możliwości zbliżenia się do postaci. Pozostaje mieć nadzieję, iż w przyszłości uda się, choćby częściowo, tę lukę w dostępie do źródeł wypełnić.

Streszczenie: Ksiądz Edward Kozłowski był jednym z katolickich działaczy społecznych okresu międzywojennego w Poznaniu. Dorastał i kształtował swoje postawy ideowe jeszcze w warunkach walk o niepodległość, w tym o przyłączenie ziem Wielkopolski do odrodzonego państwa. W 1919 r. przeprowadził się do Poznania, w którym mieszkał do chwili aresztowania przez Niemców w 1939 r. Był dyrektorem Związku Katolickich Towarzystw Robotników Polskich Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej, sekretarzem Rady Społecznej przy Prymasie Polski, redaktorem czasopism „Robotnik” oraz „Przegląd Społeczny”, w których zamieszczał swoje teksty poświęcone m.in. nauce społecznej Kościoła. Był współinspiратorem i dyrektorem Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu, działającej w latach 1927–1939, która w ciągu kilku lat nabyła uprawnienia szkoły wyższej i wykształciła grono solidnie przygotowanych zawodowo i ideowo absolwentów.

Słowa kluczowe: Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu, Katolicka Nauka Społeczna, Poznań, Edward Kozłowski.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu:

- zespół Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu, sygn. KSS 1 – KSS 31;
- zespół Konsystorz Arcybiskupi, sygn. KA 12690 (teczka personalna ks. Edwarda Kozłowskiego);
- zespół Konsystorz Arcybiskupi, sygn. KA 15927, (akta domu przy ul. Podgórznej nr 12b, Szkoła Społeczna).

Archiwum Państwowe w Poznaniu:

- zespół Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu, sygn. 1–21.

- Dziennik Polskiego Sejmu Dzielnicowego w Poznaniu*, Poznań 1918.
- Elenchus Omnium Ecclesiarum et Universi Cleri Archidioecesis Posnaniensis pro Anno Domini 1909*.
- Elenchus Omnium Ecclesiarum et Universi Cleri Archidioecesis Posnaniensis pro Anno Domini 1913*.
- Eustachiewicz T., *Zarys dziejów gimnazjum w Ostrowie*, Ostrów 1927.
- Kozłowski E., *Katolicki program społeczny na tle encykliki „Rerum Novarum” i „Quadragesimo Anno”*, „Biuletyn Związku Kapłanów Unitas w Poznaniu”, 2 (1936) s. 101–103.
- Kozłowski E., *Zadania Akcji Katolickiej w świetle najnowszych encyklik papieskich*, „Przewodnik Społeczny”, 18 (1937) s. 185–193.
- Kozłowski E., *Na marginesie encykliki „Divini Redemptoris”*, „Przewodnik Społeczny”, 18 (1937) s. 113–119.
- Kozłowski E., *Obecny stan katolickiej akcji społecznej w Polsce*, „Przewodnik Społeczny”, 4 (1922–1923) s. 33–40.
- Kozłowski E., *Płace rodzinne w katolickiej nauce społecznej i praktyce*, „Przewodnik Społeczny”, 19 (1938) s. 209–223.
- Kozłowski E., *Uwarstwienie ludności wiejskiej w Wielkopolsce w drugiej połowie XVI w.*, Poznań 1928.
- Kozłowski E., *Znaczenie encykliki „Rerum Novarum” dla stanu robotniczego*, „Przewodnik Społeczny”, 2 (1920–1921) s. 305–312.
- Kronika Uniwersytetu Poznańskiego za rok szkolny 1925/26 w czasie Rektoratu Prof. Dr. Ludwika Sitowskiego*, Poznań 1926.
- M. R., *Doniosłość pracy społecznej duchowieństwa*, „Kurier Poznański”, 15 listopada 1936.
- Nowicki E., *Wspomnienia z obozu*, „Gość Niedzielny”, 33 (1964) nr 30, 26 lipca, s. 176.
- Odezwa Rady Społecznej przy Prymasie Polski*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 16 (1934) s. 281.
- Pius XI, *Encyklika Quadragesimo Anno*, tłum. J. Piwowarczyk, Kraków 1931.
- Prospekt dwuletniego kursu pracy społecznej Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu, rok 1929/30*.
- Rozporządzenie dotyczące utworzenia Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu*, „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”, 6 (1927) nr 6, s. 31–32.
- Sprawozdanie Katolickiej Szkoły Społecznej za rok 1928*, „Przewodnik Społeczny”, 9 (1928) s. 1–8.
- Statut Wyższego Katolickiego Studium Społecznego w Poznaniu*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Rzeczypospolitej Polskiej”, 5 lipca 1937.
- Ustawa z dnia 22 lutego 1937 r. o prywatnych szkołach wyższych*, Dz.U. 1937 nr 13, poz. 89.
- Z Życia katolickiego po całym świecie*, „Wiadomości Archidiecezjalne Wileńskie”, 25 kwietnia 1929, r. 3, nr 8.

Zakład Historii Gospodarczej Uniwersytetu Poznańskiego, „Roczniki Socjologii Wsi”, 3 (1938) s. 227–230.

Zjazd duchowieństwa polskiego we Francji, „Zjednoczenie Katolickie” (Białystok) 5 marca 1933.

Literatura przedmiotu

Banaszak M., *Dymek Walenty*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, red. E. Grzebień, Warszawa 1983, s. 335–338.

Banaszak M., *Historia Kościoła Katolickiego*, t. 4, Warszawa 1992.

Banaszak M., *Jarosz Ludwik*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, red. E. Grzebień, Warszawa 1983, s. 584–585.

Banaszak M., *Kozłowski Edward*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, red. E. Grzebień, Warszawa 1983, s. 189–194.

Banaszak M., *Narodziny Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu*, „Chrześcijanin w Świecie”, 30 (1974) nr 4, s. 82–93.

Banaszak M., *Schulz Józef Walenty Tadeusz*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, red. E. Grzebień, Warszawa 1983, s. 91–92.

Bedyński K., *Martyrologia kapelanów więziennych II Rzeczypospolitej na ziemiach wcielonych do Rzeszy w latach 1939–1945*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 71 (2011) s. 121–142.

Bender R., *Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 8, Lublin 2000, ł. 1088.

Brenk M., *Katolicka Szkoła Społeczna w Poznaniu (1927–1939)*, „Praca Socjalna”, 37 (2019) nr 3, s. 137–153, DOI: 10.5604/01.3001.0013.5705.

Jachowski J., *Kozłowski Edward*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. xv, Wrocław 1970, s. 5–6.

Leśniewska E., *Życie Wandy Szuman*, w: *Wanda Szuman – pedagog i andragog specjalny – Szkice do portretu*, red. B. Borowska-Beszta, Radom 2009, s. 19–25.

Nawrocki S., *Losy inteligencji poznańskiej podczas okupacji*, „Kronika Miasta Poznania”, 66 (1998) nr 2, s. 120–139.

Olbert J. M., *Prymas o społecznym obliczu*, „Nasz Głos. Miesięcznik Katolickiego Stowarzyszenia Civitas Christiana”, 5 (2013) s. 8.

Piaszyk M., *Rola Katolickiej Szkoły Społecznej w Poznaniu w zawodowym doszktałaniu zakonnic*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 7 (1979) s. 85–104.

Siwec A., *Agrarna myśl społeczna w pracach Rady Społecznej przy Prymasie Polski*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 16–17 (1988–1989) nr 1, s. 153–162.

Strzeszewski Cz., *Katolickie czasopiśmiennictwo społeczne w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 6 (1978) s. 29–49.

- Strzeszewski Cz., *Rozwój chrześcijańskiej myśli społecznej w niepodległej Polsce*, w: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939*, red. Cz. Strzeszewski, R. Bender, K. Turowski, Warszawa 1981, s. 259–303.
- Śmierchalski-Wachocz D., *Udział Kościoła Katolickiego w powstaniu wielkopolskim i w utrzymaniu polskości w okresie zaborów 1794–1918*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny”, 17 (2010) s. 139–150.
- Śmigiel K., *Losy Kościoła katolickiego w okupowanym Poznaniu*, „Kronika Miasta Poznania”, 77 (2009) nr 3, s. 63–78.
- Turowski K., *Katolicka myśl społeczna w polskich czasopismach katolickich w latach 1918–1939*, „Roczniki Nauk Społecznych”, 4 (1975) s. 141–152.
- Wałęga A., *Życie i działalność Wandy Szuman (1890–1994)*, Toruń 2005.
- Wąsowicz J., *Ofiary niemieckich obozów koncentracyjnych spośród duchowieństwa więzionego w obozie internowania w Kazimierzu Biskupim*, „Polonia Maior Orientalis”, nr 5 (2018) s. 117–130.
- Wilczyński L., *Walenty Dymek, jako duszpasterz i społecznik w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Poznańskie Zeszyty Humanistyczne”, 16 (2011) s. 67–78.
- Żerkowski J., *Najstarsze spółdzielnie spóżywców w Polsce*, Warszawa 1964.